

ΑΝΤΟΝ ΠΑΝΕΚΟΥΚ

Η ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

τίτλος πρωτότυπου: *Die Zusammenbruchstheorie des Kapitalismus*¹
(πρώτη δημοσίευση: *Rätekommunist*, Nr.1, Ιούνιος 1934)

Τα πρώτα χρόνια μετά τη ρωσική επανάσταση ήταν πολύ διαδεδομένη η άποψη πως ο καπιταλισμός βρίσκεται στην τελευταία, την τελική του κρίση. Με την υποχώρηση του επαναστατικού εργατικού κινήματος στη Δυτική Ευρώπη, η 3^η Διεθνής εγκατέλειψε αυτήν τη θεωρία. Η αντιπολίτευση του ΚΑΡΔ συνέχισε να την υποστηρίζει, μετατρέποντας μάλιστα την υποστήριξή της σε ειδοποιό διαφορά της επαναστατικής από τη ρεφορμιστική οπτική. Το ζήτημα της αναγκαιότητας της καπιταλιστικής κατάρρευσης, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να την κατανοήσουμε, είναι για την εργατική τάξη, τόσο ως προς την τακτική όσο και ως προς τις θέσεις της, το πιο σημαντικό από όλα τα ερωτήματα. Η Ρόζα Λούξεμπουργκ είχε ήδη από το 1912 ασχοληθεί με το ζήτημα στο βιβλίο της *Η Συσσώρευση του Κεφαλαίου*, καταλήγοντας μάλιστα στο συμπέρασμα ότι σε ένα καθαρό, κλειστό καπιταλιστικό σύστημα η υπεραξία που απαιτείται για τη συσσώρευση δε γίνεται να πραγματοποιηθεί, και επομένως ο καπιταλισμός πρέπει κατ' ανάγκη να επεκτείνεται διαρκώς σε μη-καπιταλιστικές περιοχές μέσω του εμπορίου. Που σημαίνει: όταν αυτή η επέκταση δε θα είναι πια εφικτή, ο καπιταλισμός θα καταρρεύσει: δε θα μπορεί να λειτουργήσει ως οικονομικό σύστημα. Αυτή η θεωρία, που με την εμφάνισή της κριτικαρίστηκε από διάφορες πλευρές, υποστηρίχθηκε συχνά από το ΚΑΡΔ. Μια ολότελα διαφορετική θεωρία αναπτύχθηκε από τον Χένρικ Γκρόσμαν στο έργο του *Ο Νόμος της Συσσώρευσης και Κατάρρευσης του Καπιταλιστικού Συστήματος* (1929). Το συμπέρασμα της ανάλυσης του Γκρόσμαν είναι ότι ο καπιταλισμός θα καταρρεύσει λόγω της καθαρά οικονομικής του διάστασης, εννοώντας με αυτό ότι ανεξάρτητα από την ανθρώπινη παρέμβαση, τις επαναστάσεις, η ίδια η ύπαρξή του ως οικονομικού συστήματος θα καταστεί αδύνατη. Η βαθιά και μακροχρόνια κρίση που ξεκίνησε από το 1930, έκανε δίχως αμφιβολία δεκτικότερα τα πνεύματα σε μια τέτοια θεωρία της τελικής κρίσης. Στο πρόσφατο δημοσιευμένο Μανιφέστο της Ένωσης Εργατών Αμερικής [*United Workers of America*] η θεωρία του Γκρόσμαν χρησιμοποιείται ως θεωρητική βάση για ένα νέο προσανατολισμό του εργατικού κινήματος. Οπότε είναι αναγκαίο να προχωρήσουμε στην κριτική της εξέτασης. Πρώτα όμως πρέπει να αναφερθούμε στο τρόπο που έθεσε το ζήτημα ο ίδιος ο Μαρξ, καθώς και στην συζήτηση που αναπτύχθηκε με βάση την προβληματική του.

[Όλες οι σημειώσεις είναι της μετάφρασης]

¹ Το γερμανικό κείμενο μπορεί να βρεθεί στη σελίδα
<http://marxists.org/deutsch/archiv/pannekoek/1934/06/z-bruch.htm>

Μαρξ και Ρόζα Λούξεμπουργκ

Στον 2^ο τόμου του *Κεφαλαίου*, αναπτύσσονται οι γενικές συνθήκες της συνολικής διαδικασίας της καπιταλιστικής παραγωγής. Στην αφηρημένη περίπτωση του καθαρού καπιταλιστικού συστήματος, όλη η παραγωγή συμβαίνει για την αγορά: κάθε προϊόν αγοράζεται και πωλείται ως εμπόρευμα. Η αξία των μέσων παραγωγής μεταβιβάζεται στο προϊόν, ενώ νέα αξία προστίθεται σε αυτό μέσω της εργασίας. Αυτή η νέα αξία χωρίζεται σε δυο μέρη: στην αξία της εργατικής δύναμης, η οποία πληρώνεται στον εργάτη με τη μορφή του μισθού, και χρησιμοποιείται έπειτα για την αγορά μέσων διαβίωσης, και στο υπόλοιπο, την υπεραξία, που καταλήγει στον καπιταλιστή. Αν αυτή η υπεραξία καταλωθεί σε μέσα διαβίωσης και απόλαυσης, τότε αυτό που έχει συμβεί είναι η διαδικασία της απλής αναπαραγωγής. Αν ένα μέρος της υπεραξίας συσσωρευθεί με τη μορφή νέου κεφαλαίου, τότε έχει λάβει χώρα η διαδικασία της αναπαραγωγής σε μια διευρυμένη κλίμακα.

Καθώς καπιταλιστές και εργάτες βρίσκουν οι μεν τα μέσα παραγωγής, οι δε τα μέσα διαβίωσης που χρειάζονται στην αγορά, είναι αναγκαία μια ορισμένη αναλογία ανάμεσα στους τομείς της παραγωγής. Ένας μαθηματικός θα μπορούσε εύκολα να εκφράσει τα παραπάνω χρησιμοποιώντας αλγεβρικές εξισώσεις: ο Μαρξ για να εκφράσει αυτές τις σχέσεις χρησιμοποίησε αριθμητικά παραδείγματα, δηλ. υποθετικές περιπτώσεις με κατάλληλα επιλεγμένα αριθμητικά ποσά. Κάνει το διαχωρισμό ανάμεσα σε δυο σφαίρες ή κύριους τομείς παραγωγής: τον τομέα των παραγωγικών μέσων (I) και των μέσων κατανάλωσης (II). Σε κάθε τομέα μια ορισμένη αξία των χρησιμοποιημένων μέσων παραγωγής μεταφέρεται αυτούσια στο προϊόν (σταθερό κεφάλαιο c). Από την αξία που προστίθεται, ένα μέρος καταβάλλεται για την εργατική δύναμη (μεταβλητό κεφάλαιο v), το δε υπόλοιπο αποτελεί την υπεραξία (m)². Αν κάνουμε την υπόθεση ότι ο λόγος σταθερού-μεταβλητού κεφαλαίου είναι 4 : 1 (με την ανάπτυξη της τεχνικής αυτός ο λόγος μεγαλώνει), και ότι η υπεραξία είναι ίση με το μεταβλητό κεφάλαιο (αυτή η σχέση καθορίζεται από το ποσοστό εκμετάλλευσης), τότε για την περίπτωση της απλής αναπαραγωγής, ο παρακάτω αριθμητικός πίνακας εκπληρώνει αυτές τις συνθήκες:

Τομέας I			
c	v	m	Προϊόν
4000	1000	1000	6000

Τομέας II			
c	v	m	Προϊόν
2000	500	500	3000

Κάθε γραμμή εκπληρώνει τις συνθήκες που θέσαμε. Επειδή το άθροισμα v και m , το οποίο πηγαίνει στα μέσα κατανάλωσης, ισούται με το ήμισυ του c (αξία μέσων παραγωγής), πρέπει στον τομέα II να παράγεται μισή ποσότητα αξίας από τον τομέα I. Έτσι καταλήγουμε στη σωστή αναλογία: τα μέσα παραγωγής αξίας 6000 αρκούν για να καλύψουν τα $4000c$ του τομέα I και τα $2000c$ του τομέα II της επόμενης φάσης. Και τα 3000 του τομέα II επαρκούν ακριβώς για να καλύψουν τα 1000 συν 500 των εργατών, και τα 1000 συν 500 των καπιταλιστών.

² Κρατούμε τους συμβολισμούς του πρωτότυπου —πρόκειται για τα σύμβολα που χρησιμοποιεί ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*. c - constant, v - variabel, m - Mehrwert, k - Konsum.

Για να περιγράψουμε με παρόμοιο τρόπο την περίπτωση της καπιταλιστικής συσσώρευσης, θα πρέπει να ορίσουμε το μέρος της υπεραξίας που χρησιμοποιείται για τη συσσώρευση. Αυτό το μέρος τον επόμενο χρόνο (χάριν απλότητας υποθέτουμε παραγωγική περίοδο διάρκειας ενός έτους) θα μεταφερθεί στο κεφάλαιο, οπότε σε κάθε τομέα παραγωγής θα χρησιμοποιηθεί μια μεγαλύτερη ποσότητα κεφαλαίου. Θα υποθέσουμε ότι στο παράδειγμά μας η μισή υπεραξία συσσωρεύεται (και άρα επενδύεται σε νέο c και v), ενώ η υπόλοιπη μισή καταναλώνεται (κατανάλωση k). Ο υπολογισμός της σχέσης ανάμεσα στους τομείς I και II γίνεται κάπως πολυπλοκότερος, αλλά παραμένει εφικτός. Προκύπτει ότι στο παράδειγμα η αναλογία τομέα I και II γίνεται $11 : 4$, όπως φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα:

Τομέας I			
c	v	m	Προϊόν
4400	1100	1100 ³	6600
		= 550k + 550 συσσ. = 440c + 110v	

Τομέας II			
c	v	m	Προϊόν
1600	400	400	2400
		= 200k + 200 συσσ. = 160c + 40v	

Οι καπιταλιστές χρειάζονται 4400 συν 1600 για ανανέωση του υπάρχοντος σταθερού κεφαλαίου, και 440 συν 160 για επέκταση των μέσων παραγωγής, και πράγματι βρίσκουν παραγωγικά μέσα αξίας 6600 στην αγορά. Οι καπιταλιστές χρειάζονται ακόμη 500 συν 200 για την κατανάλωσή τους, οι παλιοί εργάτες 1100 συν 400 και οι καινούργιοι 110 συν 40 για μέσα διαβίωσης. Το σύνολο ισούται με τα μέσα διαβίωσης που έχουν παραχθεί συνολικά (2400). Το επόμενο έτος όλα αυξάνονται κατά 10%:

Τομέας I			
c	v	m	Προϊόν
4840	1210	1210	7260
		= 605 k + 484 c + 121v ⁴	

Τομέας II			
c	v	m	Προϊόν
1760	440	440	2640
		= 220k + 176c + 44v	

³ Οι 1100 μονάδες υπεραξίας διαιρούνται σε 550 για την κατανάλωση k , και 550 για τη συσσώρευση, οι οποίες με τη σειρά τους πηγαίνουν με μια αναλογία 4:1 σε (νέο) σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο αντίστοιχα (440 και 110). Το ίδιο συμβαίνει και στον Τομέα II. Στον επόμενο πίνακα, στις 4400 μονάδες του αρχικού σταθερού κεφαλαίου προστίθενται οι 440 δίνοντας 4840 μονάδες, στις δε 1100 του μεταβλητού οι 110 δίνοντας 1210 μονάδες. Η ίδια διαδικασία συμβαίνει και στον Τομέα II.

⁴ Και εδώ η συνολική υπεραξία που έχει παραχθεί (1210) διαιρείται σε 605 μονάδες για την κατανάλωση και σε άλλες 605 (484 + 121, αναλογία 4:1) για το νέο σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο. Η ίδια διαδικασία συμβαίνει και στον Τομέα II.

Η παραγωγή μπορεί έτσι να συνεχίσει να αυξάνεται χρόνο με το χρόνο στις ίδιες αναλογίες.

Φυσικά εδώ έχουμε να κάνουμε με μια εξαιρετικά απλοποιημένη περίπτωση. Θα μπορούσαμε να την κάνουμε πολυπλοκότερη, και άρα να τη φέρουμε πιο κοντά στην πραγματικότητα, αν υποθέταμε μια διαφορετική οργανική σύνθεση (λόγος c προς v), ένα διαφορετικό ποσοστό συσσώρευσης, ή μια σταδιακή αύξηση του λόγου c προς v όπου και η αναλογία του τομέα I προς τον τομέα II θα άλλαζε χρόνο το χρόνο. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ο υπολογισμός γίνεται πιο πολύπλοκος, όμως παραμένει πάντοτε εφικτός, καθώς πάντοτε μια άγνωστη ποσότητα, ο λόγος του τομέα I προς τον τομέα II, υπολογίζεται με βάση τη συνθήκη ότι ζήτηση και προσφορά συμπίπτουν.

Τέτοια παραδείγματα υπάρχουν στη βιβλιογραφία. Στην πραγματικότητα δε συμβαίνει ποτέ μια πλήρης εξισορρόπηση προσφοράς και ζήτησης στη διάρκεια μιας περιόδου· τα εμπορεύματα πωλούνται έναντι χρήματος, το οποίο μόνον ύστερα καταναλώνεται σε αγορές, ενώ η αποταμίευση λειτουργεί ως εφεδρεία. Άλλοτε πάλι τα εμπορεύματα μένουν απούλητα· και υπάρχει και το εμπόριο σε μη-καπιταλιστικές περιοχές. Όμως το ουσιώδες μπορεί να φανεί από αυτό το σχήμα αναπαραγωγής: για να μπορεί η παραγωγή να διευρύνεται και να αναπτύσσεται με μια σταθερότητα, απαιτούνται καθορισμένες σχέσεις ανάμεσα στους τομείς παραγωγής, σχέσεις που στην πράξη εκπληρώνονται μόνο κατά προσέγγιση· και αυτές οι σχέσεις εξαρτώνται από τα παρακάτω δεδομένα: οργανική σύνθεση του κεφαλαίου, ποσοστό εκμετάλλευσης, μέρος της υπεραξίας που έχει συσσωρευθεί.

Ο Μαρξ δεν είχε την ευκαιρία να επεξεργαστεί λεπτομερώς αυτά τα παραδείγματα (δες την εισαγωγή του Ένγκελς στο 2^ο τόμο του *Κεφαλαίου*). Αυτή ήταν ακριβώς η αιτία που η Ρόζα Λούξεμπουργκ πίστεψε ότι είχε βρει ένα κενό, ένα πρόβλημα που ο Μαρξ δεν είχε εξετάσει και άρα είχε αφήσει άλυτο. Για τη λύση αυτού του προβλήματος η Λούξεμπουργκ συνέγραψε το έργο της *Συσσώρευση του Κεφαλαίου* (1919). Το άλυτο πρόβλημα ήταν ποιος πρέπει να αγοράσει τα εμπορεύματα, στα οποία εμπεριέχεται η υπεραξία. Αν οι τομείς I και II πωλούν ο ένας στον άλλο όλο και περισσότερα μέσα παραγωγής και μέσα διαβίωσης αντίστοιχα, τότε η όλη διαδικασία είναι μια μάταιη κυκλική κίνηση, ένας φαύλος κύκλος, από τον οποίο δεν προκύπτει τίποτα. Η λύση συνίσταται στο ότι υπάρχουν πάντα αγοραστές εκτός του καπιταλισμού, ξένες υπερπόντιες αγορές, των οποίων η κατάκτηση γίνεται ζήτημα ζωτικής σημασίας για τον καπιταλισμό. Εδώ βρίσκεται η οικονομική βάση του ιμπεριαλισμού.

Από τα παραπάνω είναι προφανές ότι η Λούξεμπουργκ έκανε λάθος. Από το παράδειγμα προκύπτει χωρίς αμφιβολία ότι όλα τα προϊόντα μπορούν να πωληθούν εντός του καπιταλισμού· όχι μόνο το μεταβιβαζόμενο μέρος της υπεραξίας των 4400 συν 1600, αλλά και το μέρος των 440 συν 160, στα οποία εμπεριέχεται η συσσωρευμένη υπεραξία, αγοράζονται ως υλικά μέσα παραγωγής από τους καπιταλιστές, οι οποίοι τον επόμενο χρόνο ξεκινούν με μέσα παραγωγής αξίας 6600 μονάδων. Ομοίως και το μέρος των 110 συν 40 θα αγοραστεί πραγματικά από τους πρόσθετους εργάτες. Δεν πρόκειται για μια ατελέσφορη διαδικασία: το να παράγεις, να πουλάς και να αγοράζεις, να καταναλώνεις, να συσσωρεύεις και έπειτα να παράγεις κι άλλο, αυτό δεν είναι όλο το περιεχόμενο του καπιταλισμού, επομένως και της ίδιας της ζωής των ανθρώπων σε αυτόν τον τρόπο παραγωγής; Δε υπάρχει εδώ κανένα άλυτο πρόβλημα, ούτε κάτι που να παράβλεψε ο Μαρξ.

Ρόζα Λούξεμπουργκ και Όττο Μπάουερ

Μόλις εμφανίζεται το βιβλίο της Λούξεμπουργκ εμφανίζονται και οι κριτικές, από διάφορες πλευρές. Έτσι, και ο Όττο Μπάουερ έγραψε μια κριτική σε ένα άρθρο του στο *Neuen Zeit* (7-14 Μαρτίου 1913). Φυσικά έδειξε, όπως και κάθε άλλη κριτική, ότι παραγωγή και πωλήσεις βρίσκονται σε αντιστοιχία. Όμως η κριτική του Μπάουερ είχε το χαρακτηριστικό ότι συνέδεε τη συσσώρευση με την πληθυσμιακή αύξηση. Ο Μπάουερ εξετάζει πρώτα μια υποθετική σοσιαλιστική κοινωνία, όπου ο πληθυσμός αυξάνεται 5% ετησίως: και η παραγωγή των μέσων διαβίωσης θα αυξάνεται με τον ίδιο ρυθμό, ενώ τα μέσα παραγωγής θα αυξάνονται ταχύτερα λόγω της τεχνικής προόδου. Παρόμοια θα πρέπει και στον καπιταλισμό να λαμβάνει χώρα αυτή η επέκταση, όμως όχι μέσω της σχεδιασμένης διαχείρισης, αλλά μέσω της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Έτσι επιλέγεται ως αριθμητικό παράδειγμα ένα σχήμα που ικανοποιεί αυτές τις συνθήκες με τον απλούστερο τρόπο: ετήσια αύξηση του μεταβλητού κεφαλαίου γύρω στο 5%, του σταθερού κεφαλαίου γύρω στο 10%, και ποσοστό εκμετάλλευσης 100% ($m = v$). Από αυτές τις προϋποθέσεις καθορίζεται αμέσως τι μέρος της υπεραξίας θα συσσωρεύεται, για να αντιστοιχεί με την αύξηση του κεφαλαίου που υποθέσαμε, και τι μέρος θα καταναλώνεται (k). Δεν χρειάζεται κανένας ιδιαίτερα δύσκολος υπολογισμός για να δημιουργηθεί ένα σχήμα όπου εκτίθεται από έτος σε έτος η σωστή αύξηση.

Έτος	c	v	m	k
1°	200.000	100.000	100.000	
	+ 20.000	+ 5.000		75.000
2°	220.000	105.000	105.000	
	+ 22.000	+ 5.250		77.750
3°	242.000	110.250	110.250	
	+ 24.200	+ 5.512		80.538

Ο Μπάουερ συνεχίζει αυτή τη διαδικασία για 4 έτη, και υπολογίζει τις ποσότητες για τους δυο τομείς της παραγωγής ξεχωριστά. Αυτό ήταν αρκετό για να αποδειχθεί ότι δεν υπάρχει κάποιο πρόβλημα όπως το εννοούσε η Λούξεμπουργκ.

Όμως ο χαρακτήρας αυτής της κριτικής πρέπει να υποστεί επίσης κριτική. Η βασική του ιδέα προκύπτει από την εισαγωγή της πληθυσμιακής αύξησης σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. Ο καπιταλισμός εμφανίζεται ως ένας σοσιαλισμός χωρίς σχεδιασμό, σαν ένα άγριο, μη-εξημερωμένο ζώο που το μόνο που χρειάζεται είναι έναν θηριοδαμαστή για να το εξημερώσει. Εδώ η συσσώρευση εξυπηρετεί μόνο την εξαιτίας της πληθυσμιακής αύξησης αναγκαία επέκταση της παραγωγής, στο βαθμό βέβαια που ο καπιταλισμός ικανοποιεί τις ανάγκες τις ανθρωπότητας σε μέσα διαβίωσης: λόγω της έλλειψης σχεδιασμού, αμφότερες λειτουργίες —πληθυσμιακή αύξηση και επέκταση της παραγωγής— επιτελούνται άσχημα, ακανόνιστα, άλλοτε παρέχοντας πολύ λίγα, άλλοτε παρέχοντας πάρα πολλά, και οδηγούν σε καταστροφές. Τώρα, μια πληθυσμιακή αύξηση της τάξης του 5% μπορεί να ταιριάζει σε μια σοσιαλιστική κοινωνία, όπου όλη η ανθρωπότητα είναι ομαλά ενταγμένη. Όμως σαν παράδειγμα για τον καπιταλισμό, όπως ήταν και όπως συνεχίζει να είναι, δεν ταιριάζει καθόλου. Όλη η ιστορία του είναι μια ορμητική κίνηση προς τα εμπρός, μια τεράστια επέκταση, πολύ πέρα από τα όρια της πληθυσμιακής αύξησης. Η κινητήριος δύναμή του είναι η ανάγκη συσσώρευσης: το μεγαλύτερο δυνατό μέρος της υπεραξίας γίνεται νέο κεφάλαιο, για την αξιοποίηση του οποίου απορροφούνται όλο και μεγαλύτεροι κύκλοι του πληθυσμού μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Υπήρχε βέβαια, και υπάρχει ακόμα, ένα μεγάλο πλεόνασμα ανθρώπων, οι οποίοι στέκονται εκτός της παραγωγής ως εφεδρείες ή είναι μισοενταγμένοι, ούτως ώστε κατά περίπτωση να απορροφούνται

μέσα της ή να πετιούνται έξω, και έτσι να είναι πάντα στην αναμονή για τις ανάγκες αξιοποίησης του συσσωρευμένου κεφαλαίου. Στην ανάλυση του Μπάουερ αγνοείται εντελώς αυτός ο βασικός χαρακτήρας του καπιταλισμού.

Είναι αυτονόητο ότι η Λούξεμπουργκ θα επικέντρωνε την αντι-κριτική της σε αυτή την έλλειψη. Ενάντια στην απόδειξη, ότι στο σχηματισμό του Μαρξ δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα ασυμφωνίας, δεν είχε τίποτα άλλο να αντιτάξει από την σαρκαστική κατηγορία ότι στα τεχνητά αριθμητικά παραδείγματα τα πάντα μπορούν να κανονιστούν ώστε να φαίνεται ότι λειτουργούν. Όμως η σύνδεση της αύξησης του πληθυσμού με τη ρυθμιστική αρχή της συσσώρευσης είναι τόσο αντίθετη με το πνεύμα της θεωρίας του Μαρξ, που εδώ ταιριάζει ο υπότιτλος της *Αντικριτικής* της: *τι έκαναν οι επίγονοι με τη θεωρία του Μαρξ*. Δεν πρόκειται (όπως στην περίπτωση της Λούξεμπουργκ) για ένα απλό αριθμητικό σφάλμα· σε αυτό το παράδειγμα αντικατοπτρίζεται η πρακτικο-πολιτική λογική των τοτινών σοσιαλδημοκρατών. Είχαν την αίσθηση ότι είναι οι μελλοντικοί πολιτικοί άρχοντες που θα αντικαταστήσουν τους παλιούς ηγέτες υλοποιώντας την οργάνωση της παραγωγής. Έτσι δεν έβλεπαν τον καπιταλισμό ως το απόλυτα αντίθετο σύστημα στην προλεταριακή δικτατορία που πραγματώνεται μέσω της επανάστασης, αλλά ως μια μη-σχεδιασμένη μορφή παραγωγής μέσω διαβίωσης, που μπορεί να βελτιωθεί.

Το σχήμα αναπαραγωγής του Γκρόσμαν

Ο Χένρικ Γκρόσμαν ξεκινά από το σχήμα αναπαραγωγής του Όττο Μπάουερ. Παρατηρεί ότι δε μπορεί να συνεχίζεται επ' άπειρον χωρίς να προσκρούσει σε αντιφάσεις. Αυτό είναι πολύ εύκολο να το δούμε. Ο Όττο Μπάουερ υποθέτει ένα σταθερό κεφάλαιο των 200.000, που κάθε έτος αυξάνει κατά 10%, και ένα μεταβλητό κεφάλαιο των 100.000, που κάθε έτος αυξάνει κατά 5%· το ποσοστό υπεραξίας είναι 100%, δηλ. σε κάθε έτος η υπεραξία ισούται με το μεταβλητό κεφάλαιο. Σύμφωνα με τα μαθηματικά μια ποσότητα που αυξάνεται κατά 10% που κάθε έτος θα διπλασιαστεί σε 7 χρόνια, θα τετραπλασιαστεί σε 14, θα δεκαπλασιαστεί σε 23, και μετά από 46 έτη θα έχει εκατονταπλασιαστεί. Μια ποσότητα που αυξάνεται κατά 5% σε 46 έτη θα έχει μόνο δεκαπλασιαστεί. Το μεταβλητό κεφάλαιο και η υπεραξία, που στο πρώτο έτος ισούσαν με το ήμισυ του σταθερού κεφαλαίου, μετά από 46 έτη θα ισούνται με το ένα εικοστό του κολοσσιαία αυξημένου σταθερού κεφαλαίου. Επομένως η υπεραξία δε θα επαρκεί για να αυξάνεται το σταθερό κεφάλαιο με έναν ετήσιο ρυθμό του 10%.

Αυτό δεν είναι κάτι που συμβαίνει εξαιτίας των επιλεγμένων από τον Μπάουερ ποσοστών του 10% και 5%. Διότι και στην πραγματικότητα, η υπεραξία αυξάνεται με μικρότερη ταχύτητα από το κεφάλαιο. Είναι γνωστό ότι το ποσοστό του κέρδους πρέπει να μειώνεται κατά την εξέλιξη του καπιταλισμού, και ο ίδιος ο Μαρξ έχει αφιερώσει αρκετές σελίδες σε αυτήν την πτώση του ποσοστού του κέρδους. Όταν το ποσοστό του κέρδους μειώνεται κατά 5%, δε γίνεται το κεφάλαιο να συνεχίζει να αυξάνεται κατά 10%, καθώς η αύξηση του κεφαλαίου από τη συσσώρευση υπεραξίας είναι κατ' ανάγκη μικρότερη από την ίδια την υπεραξία. Είναι αυτονόητο ότι το ποσοστό συσσώρευσης έχει σαν ανώτατο όριο το ποσοστό κέρδους (δες Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, III. σ.251, όπου αναφέρει ότι "με το ποσοστό του κέρδους πέφτει και το ποσοστό συσσώρευσης"). Η χρησιμοποίηση μιας σταθερής ποσότητας – 10% – είναι αποδεκτή για την περίοδο λίγων ετών όπως στον Μπάουερ, όμως γίνεται αδύνατη όταν κανείς συνεχίσει το σχήμα αναπαραγωγής για περισσότερα έτη.

Όμως ο Γκρόσμαν συνεχίζει απερίσπαστος το σχήμα του Μπάουερ για χρόνια, πιστεύοντας ότι με αυτόν τον τρόπο αναπαριστά τον πραγματικό καπιταλισμό. Βρίσκει έτσι τις ακόλουθες τιμές για το σταθερό και το μεταβλητό κεφάλαιο, την υπεραξία, τη

συσσώρευση, καθώς και για το υπόλοιπο που μένει για την κατανάλωση των καπιταλιστών (όλα τα μεγέθη στρογγυλοποιημένα στις χιλιάδες).

	Σταθερό Κεφάλαιο	Μεταβλητό Κεφάλαιο	Υπεραξία	Συσσώρευση	Κατανάλωση
Αρχικά	200	100	100	$20 + 5 = 25$	75
Μετά από 20 έτη	1222	253	253	$122 + 13 = 135$	118
>> 30 έτη	3170	412	412	$317 + 21 = 338$	74
>> 34 έτη	4641	500	500	$464 + 25 = 489$	11
>> 35 έτη	5106	525	525	$510 + 26 = 536$	-11

Μετά το 21^ο έτος το μέρος της υπεραξίας που αντιστοιχεί στην κατανάλωση μειώνεται. Στο 34^ο έτος βρίσκεται κοντά στο μηδέν, ενώ στο 35^ο περνάει στα αρνητικά· ο 'γδάρτης' του σταθερού κεφαλαίου απαιτεί κάθε έτος το ποσοστό του για να αυξηθεί κατά 10%, ενώ οι φτωχοί καπιταλιστές πεινάνε, μην έχοντας χρήματα ούτε για τις καταναλωτικές τους ανάγκες.

"Από το 35^ο έτος και πέρα η συσσώρευση δε μπορεί —στη βάση της αντίστοιχης τεχνικής προόδου— να συνεχίσει να συμβαδίζει με την πληθυσμιακή αύξηση. Η συσσώρευση γίνεται τόσο μικρή που δημιουργεί κατ' ανάγκη έναν εφεδρικό στρατό ανέργων, ο οποίος χρόνο με το χρόνο μεγαλώνει." (Χ. Γκρόσμαν, *Ο Νόμος της Συσσώρευσης και Κατάρρευσης του Καπιταλιστικού Συστήματος*, σ. 126 – γερμ. έκδοση)

Κάτω από τέτοιες συνθήκες το τελευταίο πράγμα που θα είχαν στο νου τους οι καπιταλιστές θα ήταν η συνέχιση της παραγωγής. Ακόμα κι αν ήθελαν, δε θα μπορούσαν· εξαιτίας του ελλείμματος του -11 πρέπει να ελαττώσουν την παραγωγή. (Στην πραγματικότητα πρέπει να την ελαττώσουν πρωτίτερα, λόγω των καταναλωτικών τους εξόδων). Έτσι ένα κομμάτι των εργατών γίνονται άνεργοι· έπειτα ένα τμήμα του κεφαλαίου βγαίνει από την παραγωγή, η παραγόμενη υπεραξία μειώνεται, η ποσότητα της υπεραξίας βυθίζεται, και εμφανίζεται ένα ακόμα μεγαλύτερο έλλειμμα στην συσσώρευση, με μια ανεργία που αυξάνεται ακόμα ταχύτερα. Και αυτή είναι η οικονομική κατάρρευση του καπιταλισμού. Καθίσταται οικονομικά αδύνατος. Έτσι ολοκληρώνεται η διαδικασία που θέτει ο Γκρόσμαν στη σελίδα 79:

"Πώς, με ποιον τρόπο μπορεί η συσσώρευση να οδηγήσει την καπιταλιστική παραγωγή στην κατάρρευση;"

Εδώ έχουμε να κάνουμε με κάτι που στην παλιά μαρξιστική βιβλιογραφία θεωρούνταν σκέτη παρανόηση του αντιπάλου που ονομάζεται "μεγάλο κραχ". Χωρίς να υπάρχει μια επαναστατική τάξη, η οποία να νικά και να απαλλοτριώνει τους αστούς, εμφανίζεται ένα καθαρά οικονομικό τέλος του καπιταλισμού· η μηχανή παύει να λειτουργεί, μπλοκάρει, και η παραγωγή καθίσταται αδύνατη. Με τα λόγια του Γκρόσμαν:

"...παρά τις περιοδικές διακοπές, ο όλος μηχανισμός προχωρά με την διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης αναγκαστικά προς το ίδιο του το τέλος ... Διότι η τάση της κατάρρευσης επικρατεί, και επιβάλλεται καθ' ολοκληρίαν μέσα στην "τελική κρίση" (σ.140)

Και παρακάτω:

"Από την ανάλυσή μας προκύπτει ξεκάθαρα ότι η κατάρρευση του καπιταλισμού, αν και κάτω από τις δεδομένες συνθήκες είναι αντικειμενικώς αναγκαία, και ως προς το χρονικό σημείο της εμφάνισής της επακριβώς υπολογίσιμη, δεν προκύπτει αυτομάτως "αφ' εαυτής" στο αναμενόμενο χρονικό σημείο, και άρα δεν πρέπει να την αναμένουμε παθητικά" (σ. 601)

Σε αυτό το σημείο όπου κανείς θα μπορούσε να πιστέψει ότι γίνεται λόγος για τον ενεργό ρόλο του προλεταριάτου ως υποκειμένου της επανάστασης, τελικά γίνεται μια αναφορά σε μεταβολές στο ύψος του μισθού και του χρόνου εργασίας, οι οποίες αλλάζουν κάπως τα αριθμητικά στοιχεία, και άρα και τα αποτελέσματα των υπολογισμών. Και συνεχίζει στο ίδιο πνεύμα:

"Έτσι καταλήγουμε ότι η ιδέα μιας αντικειμενικά αναγκαίας κατάρρευσης δεν έρχεται επουδενί σε αντίφαση με την ταξική πάλη, αλλά αντίθετα, η κατάρρευση, παρά την αντικειμενική της αναγκαιότητα, μπορεί να δεχτεί σε μεγάλο βαθμό επιδράσεις από τις δυνάμεις των αντίπαλων τάξεων, αφήνοντας ένα ελεύθερο πεδίο για ταξική παρέμβαση. Ακριβώς γι' αυτό μας λέει ο Μαρξ ότι η όλη ανάλυση της διαδικασίας αναπαραγωγής οδηγεί στην ταξική πάλη." (σ.602)

Αυτό το "ακριβώς γι' αυτό" είναι διαμαντάκι· λες και η ταξική πάλη κατά τον Μαρξ έχει να κάνει μόνο με διεκδικήσεις γύρω από το μισθό και το χρόνο εργασίας.

Ας εξετάσουμε λεπτομερέστερα την θεμελίωση αυτής της κατάρρευσης. Σε τι βασίζεται αυτή η αναγκαία αύξηση του σταθερού κεφαλαίου κατά 10%; Στην παράγραφο που μόλις παραθέσαμε αναφέρεται ότι η τεχνική πρόοδος (για μια δεδομένη πληθυσμιακή αύξηση) συνεπάγεται μια ορισμένη αύξηση του σταθερού κεφαλαίου. Θα μπορούσαμε, χωρίς να χρησιμοποιήσουμε το σχήμα αναπαραγωγής, να πούμε: όταν το ποσοστό του κέρδους είναι μικρότερο από το ποσοστό αύξησης που απαιτείται από την τεχνική πρόοδο, πρέπει ο καπιταλισμός να καταρρεύσει. Αφήνοντας κατά μέρος ότι αυτό το ερώτημα —ποια είναι η αύξηση του κεφαλαίου που απαιτείται από την τεχνική— δεν έχει τίποτα να κάνει τον Μαρξ, λέμε: οι τεχνικές βελτιώσεις εισάγονται από τον αμοιβαίο ανταγωνισμό, για να αποσπαστεί παραπάνω κέρδος (σχετική υπεραξία)· όμως αυτή η διαδικασία δε μπορεί να πάει παραπέρα από τους διαθέσιμους οικονομικούς πόρους. Όλοι γνωρίζουμε ότι δεκάδες νέες εφευρέσεις που έχουν να κάνουν με τεχνικές βελτιώσεις δεν εισάγονται στην παραγωγή και συχνά παραμερίζονται σκοπίμως από τους επιχειρηματίες ούτως ώστε να μην απαξιωθεί ο υπάρχων τεχνικός εξοπλισμός. Η αναγκαιότητα της τεχνικής προόδου δεν επενεργεί ως μια εξωτερική δύναμη· δρα διαμέσου των ανθρώπων, και για αυτούς η αναγκαιότητα δεν έχει μεγαλύτερη ισχύ από τη δυνατότητα.

Όμως ας υποθέσουμε πως είναι σωστό, και άρα ότι εξαιτίας της τεχνικής προόδου η σχέση σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου οφείλει να μεταβάλλεται όπως φαίνεται στο σχήμα: το 30° έτος 3170 προς 412, το 34° 4641 προς 500, το 35° 5106 προς 525, το 36° 5616 προς 551. Η υπεραξία στο 35° έτος είναι μόνον 525 χιλιάδες, και δεν επαρκεί για τις 510 και 26 χιλιάδες που πρέπει να προστεθούν σε σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο αντίστοιχα. Ο Γκρόσμαν αφήνει το σταθερό κεφάλαιο να μεγαλώσει κατά 15 χιλιάδες, με αποτέλεσμα να μείνουν μόλις 15 χιλιάδες για την αύξηση του μεταβλητού κεφαλαίου! Γράφει:

"11.509 εργάτες (από ένα σύνολο 551 χιλιάδων) μένουν άνεργοι, και ο εφεδρικός στρατός των ανέργων αρχίζει να συγκροτείται. Και επειδή δε μπαίνει ολόκληρος ο εργατικός πληθυσμός στην παραγωγική διαδικασία, δε χρειάζεται και ολόκληρο το ποσό του επιπλέον σταθερού κεφαλαίου (510.563) να επενδυθεί σε νέα μέσα παραγωγής. Αν ένας πληθυσμός των 551.584 χρησιμοποιεί σταθερό κεφάλαιο αξίας 5.616.620, τότε ένας πληθυσμός των 540.075 θα χρησιμοποιεί σταθερό

κεφάλαιο αξίας 5.499.015. Οπότε περισσεύει ένα πλεόνασμα κεφαλαίου αξίας 117.185, το οποίο δε μπορεί να επενδυθεί. Έτσι έχουμε μια κλασική περίπτωση της κατάστασης που σκεφτόταν ο Μαρξ όταν στο αντίστοιχο τμήμα του 3^{ου} τόμου του *Κεφαλαίου* έδινε τον τίτλο: *Πλεόνασμα κεφαλαίου και πλεόνασμα πληθυσμού.*" (σ.126)

Προφανώς ο Γκρόσμαν δεν έχει παρατηρήσει ότι αυτοί οι 11.000 εργάτες μένουν άνεργοι μόνο και μόνο επειδή αυτός εντελώς αυθαίρετα και χωρίς να αναφέρει καμιά αιτία, φορτώνει το έλλειμμα στο μεταβλητό κεφάλαιο αφήνοντας το σταθερό κεφάλαιο να αυξάνεται κατά 10%, λες και δε συμβαίνει τίποτα. Και μόλις συνειδητοποιεί ότι για όλες τις μηχανές που κάθονται δεν υπάρχουν εργάτες, ή ορθότερα, δεν υπάρχουν χρήματα για μισθούς εργατών, προτιμά να μη γίνει επένδυση σε μηχανές, και έτσι να μείνει ακρησιμοποιήτο το κεφάλαιο. Μόνο με αυτή τη γκάφα καταλήγει σε μια "κλασική περίπτωση" ενός φαινομένου που εμφανίζεται στις συνηθισμένες καπιταλιστικές κρίσεις. Στην πραγματικότητα οι επιχειρηματίες θα επεκτείνουν την παραγωγή τους όσο επαρκούν τα κεφάλαιά τους τόσο για μηχανές όσο και για εργάτες. Αν υπάρχει συνολικά πολύ λίγη υπεραξία, τότε θα διαμοιραστεί (σύμφωνα με τους δεδομένους τεχνικούς περιορισμούς) αναλογικά στα μέρη του κεφαλαίου· από τους υπολογισμούς προκύπτει ότι για να διατηρηθεί η αναλογία που αντιστοιχεί στην τεχνική πρόοδο, πρέπει από τη συνολική υπεραξία ύψους 524.319 οι 500.409 να πάνε στο σταθερό κεφάλαιο, και οι 24.910 στο μεταβλητό. Δεν απολύονται 11.000 αλλά 1.356 εργάτες, και φυσικά δεν υπάρχει πλεόνασμα κεφαλαίου. Αν κανείς συνεχίσει με το σωστό τρόπο το σχήμα, θα δει ότι αντί για μια καταστροφική κατάρρευση υπάρχει μια αργή αύξηση στον αριθμό των απολύσεων.

Πώς είναι δυνατόν όμως να καταλογίσει κανείς αυτή την υποτιθέμενη κατάρρευση στο Μαρξ, παραθέτοντας μάλιστα δεκάδες αποσπάσματα από διάφορα κεφάλαια; Αυτές οι παραθέσεις έχουν όλες να κάνουν με οικονομικές κρίσεις, με την εναλλαγή των κύκλων μεγέθυνσης και ύφεσης. Αν και το σχήμα θέλει να δείξει ότι μετά από 35 έτη θα επέλθει μια προκαθορισμένη τελική κατάρρευση, δυο σελίδες μετά διαβάζουμε ότι εδώ αναπτύσσεται

"η μαρξική θεωρία του οικονομικού κύκλου".

Ο Γκρόσμαν καταφέρνει να δώσει την εντύπωση ότι αναπτύσσει τη θεωρία του Μαρξ μόνο και μόνο επειδή διανθίζει το κείμενό του με αποσπάσματα από το έργο του Μαρξ, που όμως αφορούν σε περιοδικές κρίσεις. Στο έργο του Μαρξ δε γίνεται λόγος για κάποια τελική κατάρρευση κατά το σχήμα του Γκρόσμαν. Αντίθετα, μόνο σε λίγα αποσπάσματα που δεν αναφέρονται σε κρίσεις γίνεται λόγος για μια τελική κατάρρευση. Έτσι, στη σελίδα 263:

"Φαίνεται ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής προσκρούει σε ένα όριο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων..." (Μαρξ, *Κεφάλαιο*, III, σ.252)

Όμως στη σελίδα 293 πάλι του 3^{ου} τόμου του *Κεφαλαίου* διαβάζουμε ότι

"Αυτό που είναι σημαντικό όσον αφορά το φόβο τους (του Ρικάρντο και των άλλων οικονομολόγων) μπροστά στην πτώση του ποσοστού του κέρδους, είναι το αίσθημα ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής βρίσκει ένα όριο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων..."

Όμως αυτό είναι κάτι ολωσδιόλου διαφορετικό. Στη σελίδα 79 ο Γκρόσμαν για να αποδείξει ότι ο όρος 'κατάρρευση' προέρχεται από τον Μαρξ παραθέτει το παρακάτω απόσπασμα:

"Αυτή η διαδικασία θα προκαλούσε γρήγορα την κατάρρευση της καπιταλιστικής παραγωγής αν δεν επενεργούσαν συνεχώς αντίρροπες τάσεις, όπως η φυγόκεντρος δύναμη που δρα σε συνδυασμό με την κεντρομόλο." (ο.π., σ.256)

Ο Γκρόσμαν τονίζει σωστά ότι αυτές οι αντίρροπες τάσεις αφορούν στο "γρήγορα", και άρα με αυτές η διαδικασία λαμβάνει χώρα με πιο αργό ρυθμό. Όμως μιλά εδώ ο Μαρξ για μια καθαρά οικονομική κατάρρευση; Ας παραθέσουμε την παράγραφο που προηγείται στο κείμενο του Μαρξ:

"Είναι αυτός ο διαχωρισμός ανάμεσα στις συνθήκες της εργασίας και τους παραγωγούς που δημιουργεί την έννοια του κεφαλαίου. Ξεκινά με την πρωταρχική συσσώρευση, συνεχίζει με τη διαδικασία συσσώρευσης και συγκέντρωσης του κεφαλαίου, εκφράζεται στο τέλος με τη συγκέντρωση των υπάρχοντων κεφαλαίων σε λίγους και την αποστέρηση πολλών από τα κεφάλαιά τους (εκεί μετατρέπεται σε απαλλοτρίωση)"

Είναι προφανές από το απόσπασμα ότι εδώ, όπως συμβαίνει αρκετά συχνά στον Μαρξ, η κατάρρευση σημαίνει απλά το τέλος του καπιταλισμού μέσω του σοσιαλισμού.

Δεν πρέπει λοιπόν να συνάγουμε από αυτά τα αποσπάσματα —ούτε και από το σχήμα αναπαραγωγής— μια τελική καταστροφή οικονομικής φύσεως. Όμως γίνεται το σχήμα να αναλύσει και να εξηγήσει τις περιοδικές κρίσεις; Ο Γκρόσμαν στοχεύει να ενώσει τα δυο προβλήματα:

"Η Μαρξική θεωρία της κατάρρευσης είναι ταυτόχρονα και μια θεωρία για τις κρίσεις"

Αυτός είναι ο υπότιτλος του 8^{ου} κεφαλαίου (σ.137). Όμως δεν δίνεται κάποια απόδειξη, εκτός από το διάγραμμα της σελίδας 141, όπου μια έντονα ανοδική συνάρτηση συσσώρευσης διαιρείται σε μικρότερα τμήματα. Κατά το σχήμα του Γκρόσμαν η κατάρρευση πρέπει να ξεκινήσει στα 35 έτη, όμως εμείς βιώνουμε μια κρίση κάθε 5 με 7 έτη, ενώ στο σχήμα όλα συνεχίζουν ομαλά.

Αν το επιθυμητό αποτέλεσμα είναι μια ταχεία κατάρρευση τότε η ετήσια αύξηση του κεφαλαίου πρέπει να υποτεθεί ότι δεν είναι μόνο 10%, αλλά πολύ μεγαλύτερη. Κατά την ανοδική περίοδο ενός οικονομικού κύκλου η ανάπτυξη του κεφαλαίου είναι στην πραγματικότητα πολύ μεγαλύτερη, όμως αυτό δεν έχει να κάνει με την τεχνική πρόοδο· ο όγκος της παραγωγής διευρύνεται με άλματα. Πράγματι τότε και το μεταβλητό κεφάλαιο αυξάνεται ραγδαία. Όμως παραμένει άγνωστο το γιατί κάθε 5 με 7 έτη πρέπει να συμβαίνει μια κατάρρευση. Αυτό σημαίνει: η πραγματικές αιτίες, οι οποίες παράγουν την αλματώδη άνοδο και στη συνέχεια την κατάρρευση της οικονομικής δραστηριότητας είναι αιτίες εντελώς διαφορετικής φύσης από αυτές που προκύπτουν από το σχήμα αναπαραγωγής του Γκρόσμαν.

Ο Μαρξ μιλά για την υπερσυσσώρευση που προεικονίζει την κρίση, για ένα πλεόνασμα συσσωρευμένης υπεραξίας που δεν επενδύεται και άρα ωθεί το κέρδος προς τα κάτω· η κατάρρευση του Γκρόσμαν προκύπτει από ένα έλλειμμα συσσωρευμένης υπεραξίας.

Το ταυτόχρονο πλεόνασμα κεφαλαίου που δεν επενδύεται και εργατών που είναι άνεργοι είναι ένα κλασσικό χαρακτηριστικό μιας κρίσης. Το σχήμα του Γκρόσμαν οδηγεί σε μια έλλειψη επαρκούς κεφαλαίου, που μετατρέπεται σε πλεόνασμα κεφαλαίου μόνο μέσω των σφαλμάτων που ήδη αναφέραμε. Από το σχήμα του Γκρόσμαν δε μπορεί ούτε να προκύψει μια τελική κατάρρευση, ούτε και να περιγραφούν οι πραγματικές εκδηλώσεις της κατάρρευσης, οι κρίσεις.

Πρέπει ακόμα να προσθέσουμε ότι από την αρχή η θεωρία του Γκρόσμαν παρουσιάζει τα ίδια προβλήματα με τη θεωρία του Όττο Μπάουερ: η πραγματική,

ταραχώδης εξάπλωση του καπιταλισμού στον κόσμο, που εξουσιάζει όλο και περισσότερους εργάτες, παρουσιάζεται σαν μια ήπια πληθυσμιακή αύξηση της τάξης του 5% κατ' έτος, λες και ο καπιταλισμός είναι περιορισμένος στην οικονομία ενός μόνο κράτους.

Γκρόσμαν εναντίον Μαρξ

Ο Γκρόσμαν κομπάζει ότι για πρώτη φορά με το έργο του η θεωρία του Μαρξ επαναδιατυπώνεται σωστά, ενάντια στις διαστρεβλώσεις των σοσιαλδημοκρατών.

"Μια από τις γνώσεις που κερδίσαμε", λέει με περηφάνια στην αρχή της εισαγωγής, "είναι ότι η θεωρία της κατάρρευσης που ακολουθεί είναι το θεμέλιο του οικονομικού συστήματος του Καρλ Μαρξ".

Έχουμε ήδη δει το πόσο λίγο έχει να κάνει με τον Μαρξ αυτό που ο Γκρόσμαν διατυπώνει ως θεωρία κατάρρευσης του καπιταλισμού. Όπως και να έχει, μπορεί να πιστεύει ότι με αυτήν την ερμηνεία που κάνει βρίσκεται σε συμφωνία με τον Μαρξ. Όμως υπάρχουν και άλλα σημεία όπου αυτό δεν ισχύει. Καθώς θεωρεί το σχήμα αναπαραγωγής του ως πιστή αναπαράσταση της καπιταλιστικής ανάπτυξης, βγάζει σε διάφορα σημεία συμπεράσματα, τα οποία όπως και ο ίδιος εν μέρει σημειώνει, βρίσκονται σε αντίφαση με τις απόψεις που αναπτύσσονται στο Κεφάλαιο.

Αυτό ισχύει καταρχήν για το βιομηχανικό εφεδρικό στρατό. Κατά τον Γκρόσμαν πρέπει από το 35^ο έτος ένας αριθμός εργατών να βρίσκεται στην ανεργία, πρέπει δηλ. να δημιουργηθεί αυτός ο εφεδρικός στρατός.

"Η εμφάνιση του εφεδρικού στρατού, δηλ. οι απολύσεις που συζητούμε εδώ, πρέπει να διαχωριστεί αυστηρά από τις απολύσεις που παρατηρούμε λόγω της εισαγωγής μηχανών. Η αποβολή εργατών από την παραγωγή λόγω των μηχανών, που ο Μαρξ περιγράφει στο εμπειρικό μέρος του 1^{ου} τόμου του Κεφαλαίου (13^ο Κεφάλαιο) είναι ένα τεχνικό ζήτημα... (σελ.128-129) ...Όμως οι απολύσεις εργατών, η εμφάνιση του εφεδρικού στρατού για τον οποίο μιλά ο Μαρξ στο κεφάλαιο για τη συσσώρευση (23^ο), δεν έχουν σαν αιτία —πρόκειται για κάτι που έχει μείνει απαρατήρητο στη βιβλιογραφία— το τεχνικό ζήτημα της εισαγωγής μηχανών, αλλά την ελλειπή αξιοποίηση..." (σ.130)

Αυτό είναι σαν να λέμε ότι αν οι καρδερίνες πετούν μακριά, φταίει η δειλία τους, και όχι οι τουφεκιές. Οι εργάτες αποβάλλονται από την παραγωγή λόγω των μηχανών· λόγω της διεύρυνσης της παραγωγής βρίσκουν εν μέρει ξανά δουλειά· σε αυτό το πήγαινε-έλα ένα μέρος των εργατών βρίσκεται καθοδόν ή εκτός. Πρέπει τώρα να πούμε ότι αιτία της ανεργίας τους είναι το ότι δεν έχουν επαναπροσληφθεί; Αν κανείς διαβάσει το 23^ο κεφάλαιο του *Κεφαλαίου*, θα δει ότι ως αιτία του εφεδρικού στρατού παρουσιάζεται πάντα η εισαγωγή μηχανών. Στη συνέχεια αυτός ο εφεδρικός στρατός εν μέρει απορροφάται ή απολύεται ξανά και αναπαράγεται ως υπερπληθυσμός, κατά την οικονομική συγκυρία. Ο Γκρόσμαν πασχίζει να αποδείξει ότι εδώ έχουμε να κάνουμε με την οικονομική σχέση C:V, και όχι με την τεχνική σχέση μέσα-παραγωγής:εργατική-δύναμη· στην πραγματικότητα, πρόκειται για ένα και το αυτό. Αυτή η συγκρότηση του εφεδρικού στρατού κατά τον Μαρξ, η αντικατάσταση των εργατών από μηχανές, η οποία συμβαίνει ακατάπαυστα από την αρχή του καπιταλισμού εως τώρα, δεν είναι ταυτόσημη με την υποθετική συγκρότηση του εφεδρικού στρατού κατά τον Γκρόσμαν, η οποία εμφανίζεται πρώτα ως αποτέλεσμα της υπερσυσσώρευσης μετά από 34 έτη τεχνικής προόδου.

Κάτι παρόμοιο ισχύει και για τις μεταφορές του κεφαλαίου στο εξωτερικό. Διάφοροι μαρξιστές —Βάργκα, Μπουχάριν, Νάχιμσον, Χίλφρεντινγκ, Όττο Μπούουερ,

Ρόζα Λούξεμπουργκ— απορρίπτονται ο ένας μετά τον άλλο επειδή παραδέχονται ότι το κεφάλαιο εξάγεται προς αναζήτηση υψηλότερων κερδών. Με τα λόγια του Βάργκα:

"Το κεφάλαιο δεν εξάγεται επειδή θα ήταν αδύνατο να συμβεί η συσσώρευση στο εσωτερικό... αλλά επειδή στο εξωτερικό υπάρχει η προοπτική ενός υψηλότερου κέρδους" (δες σ.498)

Ο Γκρόσμαν αντιμάχεται αυτή την αντίληψη ως αντιμαρξιστική και εσφαλμένη:

"Αιτία για τις εξαγωγές κεφαλαίου δεν είναι το υψηλότερο κέρδος, αλλά η ανυπαρξία επενδυτικών ευκαιριών στο εσωτερικό." (σ.561)

Ύστερα παραθέτει διάφορα αποσπάσματα από τον Μαρξ γύρω από την υπερσυσσώρευση, και παραπέμπει στο σχήμα του, όπου μετά από 35 έτη καπιταλιστικής αύξησης δεν υπάρχουν επενδύσεις στο εσωτερικό· και γι' αυτόν το λόγο πρέπει τα κεφάλαια να φύγουν στο εξωτερικό.

Ας θυμηθούμε ότι σύμφωνα με το σχήμα του υπήρχε έλλειμμα κεφαλαίου ως προς τον υπάρχοντα πληθυσμό, και ότι το καπιταλιστικό πλεόνασμα ήταν μόνο ένα υπολογιστικό σφάλμα. Έπειτα, παρ'όλα τα διάφορα τσιτάτα του Μαρξ ξέχασε να αναφέρει αυτό που λέει ο Μαρξ για την ίδια την εξαγωγή κεφαλαίου:

"Όταν το κεφάλαιο εξάγεται, αυτό δε συμβαίνει επειδή δεν υπάρχει κανείς τρόπος να επενδυθεί στο εσωτερικό. Συμβαίνει επειδή στο εξωτερικό μπορούν να επιτευχθούν υψηλότερα κέρδη." (Κεφάλαιο, III, σ.266)

Η πώση του ποσοστού του κέρδους είναι ένα από τα σημαντικότερα κομμάτια της μαρξικής θεωρίας για το κεφάλαιο· ο Μαρξ πρώτος εξήγησε και απέδειξε ότι σε αυτή την πτωτική τάση που επιβάλλεται περιοδικά στις κρίσεις βρίσκεται ενσωματωμένη όλη η μεταβατική φύση του καπιταλισμού. Στο Γκρόσμαν είναι ένα φαινόμενο διαφορετικό: μετά την πάροδο 35 ετών συμβαίνουν μαζικές απολύσεις και ταυτόχρονα εμφανίζεται πλεόνασμα κεφαλαίου· κάθε έτος το έλλειμμα υπεραξίας γίνεται μεγαλύτερο, και όλο και περισσότερο κεφάλαιο και εργάτες πέφτουν στην αδράνεια· με τη μείωση του εργατικού δυναμικού μειώνεται και ο όγκος της παραχθείσας υπεραξίας, και ο καπιταλισμός πλησιάζει όλο και περισσότερο προς την καταστροφή. Δεν παρατήρησε ο Γκρόσμαν την αντίφαση; Την παρατήρησε. Γι' αυτό στο κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο *Οι αιτίες της διαστρέβλωσης της μαρξικής θεωρίας της συσσώρευσης και κατάρρευσης*, μετά από κάποιες εισαγωγικές παρατηρήσεις, γράφει:

"Δεν έχει έρθει ο καιρός για μια επαναδιατύπωση της μαρξικής θεωρίας της κατάρρευσης" (σ.195) "Εξωτερικά μπορεί να συνέβαλε στην παρεξήγηση" το ότι το 3^ο κεφάλαιο του τρίτου τόμου του *Κεφαλαίου*, όπως αναφέρει ο Ένγκελς στον πρόλογό του, "παρουσιάζεται σαν μια σειρά ημιτελών μαθηματικών αναπτύξεων"

Στην επεξεργασία αυτού του κεφαλαίου βοήθησε τον Ένγκελς ένα φίλος του, ο μαθηματικός Σάμουελ Μουρ.

"Όμως ο Μουρ δεν ήταν οικονομολόγος... Ο δε τρόπος που προέκυψε αυτό το κομμάτι του έργου μάς οδηγεί να σκεφτούμε ότι υπάρχουν πολλές ευκαιρίες για παρεξηγήσεις και σφάλματα, και ότι αυτά τα σφάλματα εύκολα θα μπορούσαν να μεταφερθούν και στο κεφάλαιο για την πτωτική τάση του ποσοστού του κέρδους (Nota Bene: [ΣτΜ: η σημείωση είναι του Πάνεκουκ] Αυτό το κεφάλαιο είχε ήδη γραφεί!) "Η πιθανότητα του σφάλματος γίνεται βεβαιότητα όταν σκεφτούμε ότι έχουμε να κάνουμε με μια λέξη, που όμως διαστρεβλώνει ολοσδιώλου το νόημα της όλης ανάλυσης: το αναπότρεπτο τέλος του καπιταλισμού αποδίδεται στη 'σχετική πτώση του ποσοστού το κέρδους', και όχι στη 'ποσότητα του κέρδους'. Εδώ είτε ο Ένγκελς είτε ο Μουρ έχουν γράψει λάθος." (σ.195)

Αυτή είναι λοιπόν η επαναδιατύπωση της μαρξικής θεωρίας! Παραθέτουμε ακόμα ένα σημείο από μια σημείωση:

"Οι λέξεις που βρίσκονται σε αγκύλες περιέχουν ένα σφάλμα του Μαρξ ή του Ένγκελς, και στη θέση τους πρέπει να διαβαστεί "και ταυτόχρονα η ποσότητα του κέρδους, η οποία αναλογικά μειώνεται" (Κεφάλαιο, III, σ.229)

Τώρα είναι ο Μαρξ που κάνει λάθη! Και εδώ έχουμε να κάνουμε με ένα σημείο του Κεφαλαίου όπου δεν υπάρχει χώρος για αμφισημίες. Όλη η ανάπτυξη που κάνει ο Μαρξ, που καταλήγει σε εκείνη τη φράση που ο Γκρόσμαν πιστεύει ότι πρέπει να αλλάξει, είναι συνέχεια του μέρους όπου ο Μαρξ εξηγεί:

"Η ποσότητα τη υπεραξίας που έχει παραχθεί, και άρα η απόλυτη ποσότητα του κέρδους που έχει παραχθεί μπορεί λοιπόν να αυξάνεται, παρά τη σταδιακή πτώση του ποσοστού του κέρδους... Μάλιστα όχι μόνο συμβαίνει έτσι, αλλά πρέπει να συμβαίνει έτσι —εξαιρώντας πρόσκαιρες διακυμάνσεις— στη βάση της καπιταλιστικής παραγωγής." (ο.π. σ.228)

Στη συνέχεια ο Μαρξ εκθέτει τους λόγους που η ποσότητα του κέρδους πρέπει να αυξάνεται:

"Με την ανάπτυξη της διαδικασίας παραγωγής και συσσώρευσης, πρέπει να αυξάνεται η ποσότητα της αξιοποιήσιμης και αξιοποιημένης υπερεργασίας, και άρα να αυξάνεται η απόλυτη ποσότητα του κέρδους του κοινωνικού κεφαλαίου" (ο.π. σ.229)

Το ακριβώς αντίθετο από αυτό που συμβαίνει στις εκδηλώσεις της κατάρρευσης που έχουν επινοηθεί από τον Γκρόσμαν. Στις επόμενες σελίδες επαναλαμβάνεται η ίδια ιδέα συχνά: ολόκληρο το 13^ο κεφάλαιο συνίσταται σε μια παρουσίαση

"του νόμου ότι κατά την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων η πτώση του ποσοστού του κέρδους συνοδεύεται από μια αύξηση της ποσότητας του κέρδους." (ο.π. σ.236)

Δε μπορεί να υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία ότι ο Μαρξ λέει ακριβώς αυτό που έχει τυπωθεί, και ότι δεν πρόκειται σε καμία περίπτωση για κάποιο λάθος. Όταν ο Γκρόσμαν γράφει ότι

"η κατάρρευση λοιπόν δε μπορεί να συμβεί μέσα από μια πτώση του ποσοστού του κέρδους. Πώς θα μπορούσε μια ποσοστιαία αναλογία, όπως το ποσοστό του κέρδους, ένας καθαρός αριθμός, να προκαλέσει τη κατάρρευση ενός πραγματικού συστήματος;" (σ.196)

τότε κάνει φανερό ότι δεν έχει καταλάβει το παραμικρό από τον Μαρξ, και ότι η κατάρρευσή του βρίσκεται σε ολική αντίφαση με τον Μαρξ.

Έχουμε φτάσει στο σημείο όπου και ο ίδιος ο Γκρόσμαν θα είχε πειστεί για το αβάσιμο του κατασκευάσματός του. Αν όμως είχε διδαχθεί από τον Μαρξ, το βιβλίο του δε θα είχε καν γραφεί.

Το έργο του Γκρόσμαν μπορεί να περιγραφεί ως ένα συνονθύλευμα από παραθέματα του Μαρξ, που έχουν χρησιμοποιηθεί με λάθος τρόπο και έχουν συνενωθεί σε μια αυτοσχέδια θεωρία. Κάθε φορά που χρειάζεται μια απόδειξη μπαίνει κι ένα τσιτάτο του Μαρξ, που όμως δεν έχει να κάνει με το εν λόγω ζήτημα. Η ορθότητα της παράθεσης του Μαρξ υποτίθεται ότι δίνει στον αναγνώστη την εντύπωση πως η θεωρία είναι ορθή.

Ιστορικός Υλισμός

Το ερώτημα τέλος που αξίζει την προσοχή μας, το πώς γίνεται δηλαδή ένας οικονομολόγος που πιστεύει ότι αποδίδει σωστά τις θεωρήσεις του Μαρξ, ανακηρύσσοντας μάλιστα με μια αφελή σιγουριά ότι είναι ο πρώτος που τον ερμήνευσε σωστά, να έχει πέσει τόσο έξω, ευρισκόμενος μάλιστα σε ολική αντίθεση με τον Μαρξ. Η αιτία βρίσκεται στην απουσία ιστορικής-υλιστικής σκοπιάς. Η μαρξική οικονομία δε μπορεί να κατανοηθεί χωρίς πρώτα να έχει κανείς εξοικειωθεί με τον ιστορικό-υλιστικό τρόπο σκέψης.

Για τον Μαρξ η εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας, και άρα και η οικονομική εξέλιξη του καπιταλισμού, καθορίζεται από μια στέρεη αναγκαιότητα, που μοιάζει με φυσικό νόμο. Όμως ταυτόχρονα η ιστορία είναι έργο ανθρώπων, οι οποίοι παίζουν το ρόλο τους μέσα της, καθώς ορίζουν τις πράξεις τους με συνείδηση και σκοπό —αν και όχι με συνείδηση της κοινωνικής ολότητας. Για την αστική σκοπιά εδώ υπάρχει μια αντίφαση: είτε ένα συμβάν θα εξαρτάται από την ανθρώπινη αυθαιρεσία, είτε θα καθορίζεται από σταθερούς νόμους οι οποίοι επιδρούν ως μια εξω-ανθρώπινη, μηχανική δύναμη. Για τον Μαρξ κάθε κοινωνική αναγκαιότητα πραγματώνεται διαμέσου των ανθρώπων· τούτο σημαίνει ότι ανθρώπινη σκέψη, βούληση και πράξη —αν και εμφανίζονται στην κάθε μεμονωμένη συνείδηση ως αυθαίρετα φαινόμενα— καθορίζονται πλήρως από τις επιδράσεις του περιβάλλοντος: έτσι η νομοτέλεια επιβάλλεται μόνο μέσω της ολότητας των ανθρώπινων ενεργειών, όπως αυτές καθορίζονται κατά κύριο λόγο από τις κοινωνικές δυνάμεις.

Οι κοινωνικές δυνάμεις, οι οποίες καθορίζουν την κοινωνική εξέλιξη, δεν είναι μόνο οι καθαρά οικονομικές, αλλά επίσης και οι γενικο-πολιτικές⁵ πράξεις, οι οποίες παρέχουν στην παραγωγή τους αναγκαίους νομικούς κανόνες. Η νομοτέλεια δεν έγκειται μόνο στη δράση του ανταγωνισμού, ο οποίος εξισορροπεί τιμές και κέρδη και συγκεντρώνει τα κεφάλαια, αλλά και στην ίδια την εγκαθίδρυση του ελεύθερου ανταγωνισμού και της ελεύθερης παραγωγής, μέσω των αστικών επαναστάσεων. Η νομοτέλεια δεν έγκειται μόνο στις μεταβολές των μισθών κατά την επέκταση και συρρίκνωση της παραγωγής σε περιόδους ευημερίας και κρίσης αντίστοιχα, στο κλείσιμο των εργοστασίων και τις απολύσεις των εργατών, αλλά και στην εξέγερση, την εργατική πάλη, την κατάκτηση της εξουσίας επί της κοινωνίας με σκοπό την εισαγωγή νέων κανόνων δικαίου. Η οικονομία, ως η ολότητα των ανθρώπων που εργάζονται για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους, και η πολιτική (με την πιο ευρεία έννοια) ως η πράξη και ο αγώνας αυτών των ανθρώπων για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους ως ολότητα, ως τάξη, σχηματίζουν ένα και μόνο ένα πεδίο νομοτελειακής εξέλιξης. Η καπιταλιστική συσσώρευση, οι κρίσεις, η εξαθλίωση, η προλεταριακή επανάσταση, η κατάληψη της εξουσίας από την εργατική τάξη σχηματίζουν μια ενότητα που έχει την ισχύ φυσικού νόμου: την κατάρρευση του καπιταλισμού.

Ο αστικός τρόπος σκέψης, ο οποίος δε μπορεί να συλλάβει αυτήν την ενότητα, έχει παίξει ένα σημαντικό ρόλο τόσο εκτός, όσο και εντός του εργατικού κινήματος. Η παλιά ριζοσπαστική σοσιαλδημοκρατία είχε τη —κατανοητή βάσει των τοπικών ιστορικών συνθηκών— φαναλιστική αντίληψη ότι η επανάσταση θα προκύψει κάποτε από φυσική αναγκαιότητα, όμως μέχρι τότε οι εργάτες δεν πρέπει να επιχειρούν επικίνδυνες δράσεις. Ο ρεφορμισμός αμφισβήτησε την αναγκαιότητα της βίαιης επανάστασης, πιστεύοντας ότι η ευφυΐα των πολιτευτών και των ηγετών θα ήταν ικανή

⁵ allgemein-politisch. Ο Πάνεκουκ αντιδιαστέλλει την πολιτική με τη στενή —"αστική"— έννοια με την πολιτική που στοχεύει στην κοινωνική ολότητα.

να δαμάσει τον καπιταλισμό μέσα από μεταρρυθμίσεις και οργανωτικές ρυθμίσεις. Άλλοι πίστευαν ότι το προλεταριάτο πρέπει να διδαχθεί την επαναστατική αρετή μέσω ηθικών κηρυγμάτων. Πάντα εξέλιπε η συνειδηση ότι αυτή η αρετή μόνο μέσα από τις οικονομικές δυνάμεις —όπως και η επανάσταση μόνο μέσα από τις πνευματικές δυνάμεις των ανθρώπων— μπορούσε να βρει την φυσική αναγκαιότητά της, Στις μέρες μας άλλες αντιλήψεις εμφανίστηκαν. Ο καπιταλισμός έχει αποδειχθεί ισχυρός και απρόσβλητος από κάθε ρεφορμισμό, κάθε ηγετική αρετή, και κάθε επαναστατική απόπειρα· γελοιωδώς ασήμαντα εμφανίζονται όλα αυτά μπροστά στην τεράστια του δύναμη. Όμως ταυτόχρονα ο καπιταλισμός βυθίζεται σε τρομερές κρίσεις που φέρνουν στο προσκήνιο την εσωτερική του αδυναμία. Όποιος σήμερα ανοίγει και διαβάζει Μαρξ, φτάνει γρήγορα στο συμπέρασμα της αναπότρεπτα νομοτελειακής κατάρρευσης του καπιταλισμού, και έτσι αποδέχεται με ενθουσιασμό αυτές τις ιδέες.

Όποιος όμως κατά βάση σκέφτεται ακόμα με τον αστικό τρόπο σκέψης, δε μπορεί να συλλάβει αυτή την αναγκαιότητα παρά ως εξω-ανθρώπινη δύναμη. Ο καπιταλισμός μετατρέπεται στη σκέψη του σε ένα μηχανικό σύστημα, στο οποίο οι άνθρωποι λαμβάνουν μέρος ως οικονομικά άτομα, ως καπιταλιστές, αγοραστές, πολίτες, μισθωτοί κλπ., και δεν έχουν παρά να υποφέρουν παθητικά ό,τι ο μηχανισμός χάριν της εσωτερικής του δομής τους επιφυλάσσει.

Αυτή η μηχανική σύλληψη είναι εμφανής στον τρόπο που εκθέτει ο Γκρόσμαν το ζήτημα του μισθού, επιτιθέμενος βάνουσα στη Ρόζα Λούξεμπουργκ:

"Παντού συναντούμε έναν απίστευτα βάρβαρο ακρωτηριασμό των θεμελιωδέστερων στοιχείων της μαρξικής θεωρίας για του μισθό." (σ.585)

αναφερόμενος στο σημείο που η Λούξεμπουργκ υποστηρίζει σωστά ότι η αξία της εργατικής δύναμης μπορεί να αυξηθεί στη βάση ενός υψηλότερου επιπέδου διαβίωσης. Για τον Γκρόσμαν αντίθετα, η αξία της εργατικής δύναμης

"δεν είναι μεταβλητό, αλλά σταθερό μέγεθος." (σ.586)

Αυθαίρετες πράξεις όπως ο αγώνας των εργατών δεν έχουν καμιά επίδραση στο μέγεθος της αξίας της εργατικής δύναμης· μόνο μια εντατικοποίηση της εργασίας κατά την οποία πρέπει να αναπληρώνεται περισσότερη εργατική δύναμη μπορεί να έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση των μισθών.

Κι εδώ βλέπουμε την ίδια μηχανιστική αντίληψη: ο μηχανισμός καθορίζει τα οικονομικά μεγέθη, ενώ οι άνθρωποι που αγωνίζονται και πράττουν βρίσκονται εκτός της όλης δομής. Ο Γκρόσμαν επικαλείται ξανά τον Μαρξ, ο οποίος αναφέρει σχετικά με την αξία της εργατικής δύναμης:

"Για μια ορισμένη χώρα και περίοδο, η μέση ποσότητα των αναγκαίων μέσω επιβίωσης είναι δεδομένη" (Κεφάλαιο I, σ.134)

Ο Γκρόσμαν εδώ πάλι παραβλέπει ότι λίγο πιο πάνω ο Μαρξ γράφει

"Σε αντίθεση με τα άλλα εμπορεύματα, ο καθορισμός της αξίας της εργατικής δύναμης εμπεριέχει ένα ιστορικό και ηθικό στοιχείο."

Λόγω του αστικού τρόπου σκέψης, μέσα στη κριτική του Γκρόσμαν κάνουν την εμφάνισή τους και διάφορες σοσιαλδημοκρατικές ιδέες:

"Βλέπουμε ότι η κατάρρευση του καπιταλισμού είτε απορρίπτεται, είτε θεμελιώνεται βολονταριστικά σε πολιτικούς, εξωοικονομικούς παράγοντες. Δε μας παρέχεται μια οικονομική απόδειξη της αναγκαιότητας της κατάρρευσης του καπιταλισμού" (σ.58-59)

Και παραθέτει επιδοκιμάζοντας την άποψη του Tugan-Baranowsky, ότι για αποδειχθεί η αναγκαιότητα της μετατροπής του καπιταλισμού στο αντίθετό του, πρώτα πρέπει να αποδειχθεί αυστηρά η αδυνατότητα του καπιταλισμού να συνεχίσει να υπάρχει. Ο ίδιος ο Tugan αρνείται αυτή την αδυνατότητα και θέλει να θεμελιώσει το σοσιαλισμό σε ηθικές βάσεις. Το ότι ο Γκρόσμαν επιλέγει αυτόν το ρώσο φιλελεύθερο οικονομολόγο —ο οποίος είναι γνωστό ότι ήταν ανέκαθεν εχθρικά διακείμενος προς το μαρξισμό— για μάρτυρά του μας λέει πολλά για τον ίδιο: παρά τις αντίθετες πολιτικές τους απόψεις, στη βάση τους οι σκέψεις τους συγγενεύουν (δες και σ.108). Η μαρξιστική θέση ότι η κατάρρευση του καπιταλισμού θα είναι πράξη της εργατικής τάξης, και άρα μια πολιτική πράξη (πολιτική με την ευρεία έννοια: γενικο-κοινωνική, αδιαχώριστη από την κατάληψη της οικονομικής εξουσίας), γίνεται αντιληπτή από τον Γκρόσμαν ως "βολονταρισμός", δηλαδή ως κάτι που έχει να κάνει με την ελεύθερη βούληση και την ανθρώπινη αυθαιρεσία.

Σύμφωνα με τον Μαρξ η κατάρρευση του καπιταλισμού εξαρτάται πράγματι από τη βούληση της εργατικής τάξης· όμως αυτή η βούληση δεν είναι αυθαίρετη, δεν είναι ελεύθερη, παρά είναι ολοκληρωτικά καθορισμένη από την οικονομική εξέλιξη. Οι αντιφάσεις της καπιταλιστικής οικονομίας, οι οποίες εμφανίζονται ξανά και ξανά ως ανεργία, κρίση, πόλεμος, ταξική πάλη, καθορίζουν τη βούληση του προλεταριάτου ωθώντας το προς την επανάσταση. Ο Σοσιαλισμός δεν προκύπτει επειδή καταρρέει οικονομικά ο καπιταλισμός, και άρα οι άνθρωποι, οι εργάτες και οι άλλοι, αναγκάζονται από τα πράγματα να δημιουργήσουν μια νέα οργάνωση. Αντίθετα, ο καπιταλισμός καταρρέει επειδή καθόσον ζει και ακμάζει γίνεται όλο και πιο αφόρητος για τους εργάτες και τους ωθεί προς τον αγώνα, ξανά και ξανά, μέχρι μέσα τους να αναπτυχθεί η βούληση και η δύναμη να ανατρέψουν την εξουσία του κεφαλαίου και να ανοικοδομήσουν μια νέα οργάνωση. Δεν ωθούνται στη δράση επειδή κάποιος τους αποδεικνύει από τα έξω ότι ο καπιταλισμός είναι ανυπόφορος, αλλά επειδή το νιώθουν αυθόρμητα από την ίδια τους τη ζωή. Η μαρξική θεωρία ως οικονομία δείχνει ότι τέτοιου τύπου φαινόμενα δε γίνεται παρά να εμφανίζονται όλο και πιο έντονα, και ως ιστορικός υλισμός ότι από αυτά τα φαινόμενα γεννιέται κατ' ανάγκη η επαναστατική βούληση και η επαναστατική πράξη.

Το νέο εργατικό κίνημα

Είναι κατανοητό το ότι το βιβλίο του Γκρόσμαν έτυχε μιας κάποιας προσοχής από τους εκπροσώπους του νέου εργατικού κινήματος, καθώς αμφότεροι έχουν τον ίδιο εχθρό. Το μεν νέο εργατικό κίνημα έχει να αντιπαλέψει τη σοσιαλδημοκρατία και τον κομματικό κομμουνισμό της 3^{ης} Διεθνούς —δυο παραλλαγές στο ίδιο θέμα—, καθώς αυτά τα ρεύματα δεν κάνουν άλλο από το να ωθούν την εργατική τάξη να προσκολληθεί στον καπιταλισμό. Ο δε Γκρόσμαν κατηγορεί τους θεωρητικούς των παραπάνω ρευμάτων ότι έχουν αλλοιώσει και διαστρεβλώσει τη θεωρία του Μαρξ, και τονίζει την αναγκαιότητα της κατάρρευσης του καπιταλισμού. Τα συμπεράσματά του ηχούν συγγενικά με τα δικά μας· στο πνεύμα και την ουσία τους είναι όμως ολότελα διαφορετικά. Και εμείς είμαστε της γνώμης ότι οι θεωρητικοί της σοσιαλδημοκρατίας, όσο επαρκείς γνώστες της θεωρίας κι αν είναι, έχουν διαστρεβλώσει τον Μαρξ· όμως η πλάνη τους είναι ιστορική, είναι η συμπυκνωμένη σε θεωρία ήττα της περασμένης περιόδου αγώνα του προλεταριάτου. Το λάθος του Γκρόσμαν είναι λάθος αστού οικονομολόγου, ο οποίος δεν έχει πρακτική γνώση του προλεταριακού αγώνα, και έτσι είναι ανίκανος να κατανοήσει την ουσία του μαρξισμού.

Ένα παράδειγμα, για το πώς τα συμπεράσματά του συμφωνούν επιφανειακά με τις αντιλήψεις του νέου εργατικού κινήματος, ενώ κατ' ουσίαν είναι αντίθετα, βλέπουμε

στη θεωρία του για το μισθό. Σύμφωνα με το σχήμα του κατά το 35^ο έτος εμφανίζεται μια ραγδαία αυξανόμενη ανεργία. Ο μισθός πέφτει πολύ κάτω από την αξία της εργατικής δύναμης, χωρίς να είναι δυνατή μια αποτελεσματική αντίσταση.

"Εδώ βρίσκονται τα αντικειμενικά όρια της συνδικαλιστικής δράσης." (σ.599)

Αν και ακούγεται σαν μια οικεία πρόταση, οι θεωρητικές της βάσεις διαφέρουν. Η από καιρό προφανής ανίσχυρη φύση της συνδικαλιστικής δράσης δεν πρέπει να αποδοθεί στην οικονομική κατάρρευση, αλλά σε μια μεταβολή του συσχετισμού δυνάμεων. Όλοι ξέρουν πως οι συμμαχίες των αφεντικών του συγκεντρωμένου μεγάλου κεφαλαίου έχουν κάνει την εργατική τάξη σχετικά ανίσχυρη. Έρχεται σε αυτό να προστεθεί και η επίδραση μιας έντονης κρίσης η οποία κατεβάζει τους μισθούς, όπως συμβαίνει σε κάθε κρίση. Η καθαρά οικονομική κατάρρευση του καπιταλισμού που κατασκευάζει ο Γκρόσμαν δεν συνεπάγεται μια πλήρη παθητικότητα εκ μέρους του προλεταριάτου. Όταν λάβει χώρα αυτή η κατάρρευση θα πρέπει η εργατική τάξη να ξεσηκωθεί, για να αναλάβει την παραγωγή και να την οργανώσει σε νέες βάσεις.

"Η εξέλιξη ωθεί στην ανάπτυξη και την όξυνση των εσωτερικών αντιθέσεων ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία, μέχρι να δωθεί η λύση, η οποία μπορεί να έρθει μόνο μέσα από τον αγώνα." (σ.599)

Αυτός τώρα ο τελικός αγώνας σχετίζεται με την πάλη γύρω από το μισθό, καθώς (όπως αναφέρεται πιο πάνω) η μεν μείωση των μισθών καθυστερεί την καταστροφή, η δε αύξηση την επισπεύδει. Όμως η οικονομική καταστροφή παραμένει ο αποφασιστικός παράγοντας, και η νέα τάξη θα επιβληθεί καταναγκαστικά στους ανθρώπους. Βεβαίως οι εργάτες ως πληθυσμιακή ομάδα θα είναι η κύρια δύναμη της επανάστασης, ακριβώς όπως στις προηγούμενες αστικές επαναστάσεις, όπου έπαιζαν πάλι το ρόλο της μαζικής δύναμης· όμως αυτό είναι, όπως σε μια εξέγερση που γίνεται λόγω πείνας και ανέχειας, ανεξάρτητο από την επαναστατική τους ωριμότητα, και από ικανότητά τους να πάρουν στα χέρια τους και να κρατήσουν την εξουσία επί της κοινωνίας. Τούτο σημαίνει ότι μια επαναστατική ομάδα, ένα κόμμα με σοσιαλιστικούς στόχους πρέπει να έρθει στην εξουσία αντικαθιστώντας την παλιά αστική εξουσία, για να εισάγει στη θέση του καπιταλισμού τη σχεδιασμένη οικονομία. Αυτή η θεωρία της οικονομικής καταστροφής έρχεται λοιπόν κουτί για τους διανοούμενους που γνωρίζουν ότι ο καπιταλισμός είναι ένα μη-βιώσιμο σύστημα και επιθυμούν μια σχεδιασμένη οικονομία, η οποία θα ανοικοδομηθεί από ικανούς οικονομολόγους και ηγέτες. Είναι σίγουρο ότι πολλές παρόμοιες θεωρίες θα προκύψουν από αυτή την κρίση βρίσκοντας μάλιστα κάποια αποδοχή.

Είναι λογικό η θεωρία της αναγκαίας καταστροφής να ασκεί μια κάποια γοητεία και σε επαναστάτες εργάτες. Βλέπουν τη μεγάλη πλειονότητα του προλεταριάτου να είναι προσκολλημένη ακόμα στις παλιές οργανώσεις, στους παλιούς ηγέτες, στις παλιές μεθόδους, τυφλή για τα καθήκοντα που προκύπτουν από τις νέες εξελίξεις, παθητική, χωρίς ίχνη επαναστατικής ορμής. Οι λιγοστοί επαναστάτες, που έχουν γνώση των εξελίξεων που συντελούνται, επιθυμούν να πέσει στις αδρανείς μάζες μια ισχυρή καταστροφή, για να ξυπνήσουν επιτέλους από το λήθαργο και να αρχίσουν να δρουν. Ακόμη, οι επαναστατικές ομάδες δε θα μπορούσαν παρά να δουν με συμπάθεια μια θεωρία που υποστηρίζει ότι ο καπιταλισμός μπαίνει σε μια τελική κρίση, και η οποία παρέχει έτσι μια απλή και σφοδρή αναίρεση κάθε ρεφορμιστικού και κομματικού προγράμματος που βάζει μπροστά την πολιτική δουλειά στο κοινοβούλιο και τα σωματεία, και μια τόσο εύληπτη απόδειξη της αναγκαιότητας της επαναστατικής τακτικής. Όμως τόσο απλός και εύληπτος δεν είναι ούτε ο πρακτικός αγώνας, ούτε ο θεωρητικός αγώνας των αποδείξεων και της επιχειρηματολογίας.

Ο ρεφορμισμός δεν έγινε μόνο κατά την κρίση μια λάθος τακτική που αποδυναμώνει το προλεταριάτο —τέτοια ήταν και κατά την περίοδο της ευημερίας. Κοινοβουλευτισμός και η συνδικαλιστική τακτική έχουν αποδειχθεί άχρηστοι όχι τώρα με την κρίση, αλλά εδώ και αρκετές δεκαετίες. Το προλεταριάτο πρέπει να εφαρμόσει τη μαζική δράση συγκεντρώνοντας ολόκληρη την τάξη όχι εξαιτίας της οικονομικής κατάρρευσης του καπιταλισμού, αλλά λόγω της ασύλληπτης ανάπτυξης της δύναμης του, της επέκτασής του σε όλο τον πλανήτη, της όξυνσης των πολιτικών του αντιθέσεων, της τεράστιας μεγέθυνσης της εσωτερικής του ισχύος. Αυτή η μεταβολή του συσχετισμού δυνάμεων αποτελεί τη βάση για το νέο προσανατολισμό του εργατικού κινήματος.

Η εργατική τάξη δεν έχει να περιμένει μια τελική καταστροφή, αλλά πολλές και διάφορες καταστροφές: πολιτικές, όπως οι πόλεμοι, και οικονομικές όπως οι κρίσεις, οι οποίες ξεσπούν άλλες φορές με μια περιοδικότητα, και άλλες ακανόνιστα, όμως συνολικά γίνονται όλο και πιο καταστροφικές καθώς ο καπιταλισμός μεγεθύνεται. Έτσι όλο και θα καταρρέουν οι αυταπάτες και οι τάσεις για ηρεμία και αδράνεια εντός του προλεταριάτου, όλο και θα ξεσπούν οξύτεροι ταξικοί αγώνες. Φαίνεται αντιφατικό ότι στην τωρινή κρίση, η οποία είναι βαθύτερη και καταστροφικότερη από κάθε άλλη, δεν έχουν ακόμα εμφανιστεί τα σημάδια του ερχομού της προλεταριακής επανάστασης. Όμως η εξάλειψη κάθε παλιάς αυταπάτης είναι το πρώτο σπουδαίο καθήκον από τη μια μεριά, υπάρχει η αυταπάτη ότι ο καπιταλισμός μπορεί να γίνει ξανά ανεκτός και βιώσιμος μέσω σοσιαλδημοκρατικών κοινοβουλευτικών πρακτικών και συνδικαλιστικής δράσης. Από την άλλη, η αυταπάτη ότι μπορούμε να αιφνιδιάσουμε δια εφόδου τον καπιταλισμό με μια καθοδηγούμενη από ένα κομμουνιστικό κόμμα επανάσταση. Η ίδια η εργατική τάξη πρέπει να ηγηθεί του αγώνα της προσανατολιζόμενη στις νέες μορφές αγώνα, και μάλιστα ενώ η αστική τάξη ισχυροποιείται συνεχώς. Έχουμε να περιμένουμε οξύτερες κρίσεις. Ακόμα κι αν ο καπιταλισμός ξεπεράσει την τωρινή κρίση, νέες κρίσεις θα ξεσπάσουν, και μαζί νέοι αγώνες. Σε αυτούς τους αγώνες η εργατική τάξη θα αναπτύξει τη αγωνιστική της δύναμη, θα βρει τους στόχους της, θα διδάξει τον εαυτό της, θα γίνει ανεξάρτητη και θα βρει τον τρόπο να αδράξει το ίδιο της το πεπρωμένο, την κοινωνική παραγωγή. Μέσα σε αυτή τη διαδικασία ολοκληρώνεται η συντριβή του καπιταλισμού. Η αυτοχειραφέτηση του προλεταριάτου είναι η κατάρρευση του καπιταλισμού.